

KAPITTEL 10

Kristent arbeid for døve som makt og motmakt i perioden 1930–1945

Inger Marie Lid

VID vitenskapelige høyskole

Abstract: The chapter explores and discusses Christian religious work for deaf people with disabilities in the period of the eugenics, 1930–1945. The minister for the deaf Lutheran church in Norway, Conrad Bonnevie-Svendsen had a leading role both in the church and at the Home of the deaf, a diaconal institution providing a home and care services for deaf persons with disabilities. As a minister, Bonnevie-Svendsen had a leading role in the underground work under the Nazi occupation of Norway. Simultaneously, the Home of the deaf initiated and administered a work farm for deaf men with disabilities, segregating the deaf from the rest of the society. The Christian philanthropic work for deaf thus both adapted to the contemporary practice of segregation and worked against the occupation. This ambivalence is discussed in light of Foucault's theory of counter conduct.

Keywords: Diaconal practice, Deaf Lutheran church, deaf men, Norway, Interwar and Nazi occupation

Introduksjon

Stiftelsen Hjemmet for døve ble etablert av hovedprest for Norges døve, Conrad Svendsen, i samarbeid med Det norske lutherske indremisjons-selskap i 1898. I dette kapittelet utforsker jeg den diakonale praksisen til Hjemmet for døve i perioden 1930–1945 med interesse for i hvilken grad stiftelsen og stiftelsens leder utgjorde en motmakt eller støtte for

Sitering: Lid, I. M. (2022). Kristent arbeid for døve som makt og motmakt i perioden 1930–1945. I I. M. Lid & T. Wyller (red.), *Makt, motmakt og praksis. Bidrag til kritisk refleksjon innen diakoni og velferd* (Kap. 10, s. 217–237). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.167.ch10>
Lisens: CC BY-NC-ND

gjeldende kunnskapsregimer og politiske regimer.¹ Hjemmet for døve, som til 1941 tilhørte det norske lutherske indremisjonsforbund, ga opplæring og arbeidstrening til døve med funksjonsnedsettelse. På 1920-tallet hadde Hjemmet for døve gjennomført opplæring og konfirmasjon av eldre ukonfirmerte døve og måtte nå finne ut hvilken vei de skulle gå videre. Stiftelsen hadde to villaer på Nordstrand ved Oslo, i det som var i ferd med å bli et velstående borgerlig nabolag. Samtidig kom stadig flere døve til dem for opphold, arbeid og opplæring. Conrad Svendsen, stifter og leder for Hjemmet for døve, var i ferd med å bli gammel, og hans sønn Conrad Bonnevie-Svendsen hadde utdannet seg til prest og gikk inn i arbeidet som døveprest og etter hvert leder for Hjemmet for døve.

Hjemmets arbeid er preget av et optimistisk syn på døves muligheter til å lære, noe som er i samsvar med den pedagogiske optimismen som fulgte i kjølvannet av Abnormeskoleloven fra 1881, som medførte undervisningsplikt for døve, blinde og åndssvake barn (Simonsen, 2003). Den pedagogiske optimismen ble utover 1920-tallet avløst av en mer pessimistisk holdning til døves muligheter til å lære og utvikle seg, og et medisinsk kunnskapsregime tar over fra det pedagogiske (Simonsen, 2003). Det medisinske kunnskapsregimet var preget av en hygienetenkning på slekts- og individnivå med verdsetting av sterke, friske og sunne borgere og innføring av steriliseringslover (Søbye, 2010, s. 491–493). Svake, syke og skrøpelige mennesker ble sett på som byrder for samfunnet (Kirkebæk & Møller, 2020; Søbye, 2010). Funksjonshemmedes liv ble ekstra sårbare innenfor denne tenkningen, og et stadig mer pessimistisk syn på døve og åndssvakes muligheter til å lære og utvikle seg var påvirket av den eugeniske bevegelsen og hygienetenkningen.

Hjemmet for døve kritiserte forståelsen av funksjonshemmede som en samfunnsbyrde og motarbeidet et slikt syn aktivt ved å etablere en arbeidsgård for døve i Andebu i 1931. Samtidig uttrykker denne nyetableringen en ambivalens i synet på døve i spennet mellom et diakonalt menneskesyn preget av vilje til å hjelpe umyndige hjelpetrequende og samtidens syn på den døve som en byrde for samfunnet de lever i.

¹ Jeg har tidligere skrevet om Hjemmet for døve i antologien *Diakoni og velferdsstat: Utvikling av en diakonal praksis i samspill med myndigheter, sivilsamfunn og borgere*, se Lid, 2018.

I Norge var det på denne tiden flere mindre institusjoner for personer med kognitiv, sensorisk og fysisk funksjonsnedsettelse, en del av disse var diakonale. Hjemmet for døve var på denne tiden en relativt stor stiftelse innen funksjonshemmingsomsorgen med sine to institusjoner for voksne døve og døvblinde med funksjonsnedsettelse (Lid, 2018). Conrad Bonnevie-Svendsen tok over som hovedprest for Norges døve i 1933. Stillingen overtok han fra faren, Conrad Svendsen, som han hadde vært hjelpeprest for siden 1921. I 1942 tok han over som styreleder for Hjemmet for døve, og ble den første styreleder som ikke oppnevnes av indremisjonsselskapet. Som hovedprest for Norges døve under okkupasjonen i 1940–1945 hadde han et større handlingsrom enn sokneprestene, som også var embedsmenn.

Bonnevie-Svendsen hadde to viktige roller. Som prest for Norges døve hadde han en ordinert prestestilling uten å være embedsmann. Dette ga ham en frihet til å virke som prest etter at en stor del av norske prester hadde nedlagt sitt embete, og han hadde mulighet til å reise og støtte disse prestene økonomisk. Pengestøtten ble samlet inn blant de mange som var interessert i å støtte kirkens menn i disse årene. Fordi det var farlig å føre regnskap, er det vanskelig å finne dokumentasjon for disse overføringene (HHI 55 Bilag 5). I denne rollen utgjorde Bonnevie-Svendsen en motmakt mot den tyske okkupasjonsmakten. Som leder for Hjemmet for døve bidro han til å drifte en arbeidsgård for døve på Andebu, som førte til segregering av døve i en avsidesliggende institusjon. Dermed underbygges et syn på døve som ikke var tydelig i opposisjon til samtidens negative syn på døve og åndssvake. På den måten representerte Døvekirken og Hjemmet for døve både en motmakt mot okkupasjonsstyret og spilte samtidig delvis på lag med tidens forståelse av døve og funksjonshemmede.

Maktens dynamikk

Ambivalensen som er beskrevet ovenfor, kan forstås i lys av Foucaults teori om maktens dynamikk, begrepsliggjort som «conduct» og «counter-conduct», eller makt og motmakt, som er en ikke helt presis oversettelse. Der det finnes makt, finnes det også motstand mot denne makten

(Foucault, 1999, s. 106). Foucault introduserte «counter-conduct as a category for capturing resistances to conduct that do not simply refuse or reject power, but resist by enacting counter-conducts». (Binkley & Cruikshank, 2016, s. 6). I termen «conduct» ligger også betydningen av handling, praksis og forvaltning. Denne formen for makt er i Foucaults tenkning å forstå som en regulerende makt legitimert av myndigheter.

Ifølge Foucault er den formen for maktutøvelse som ble utviklet innenfor rammen av kristne institusjoner, integrert i moderne vestlige samfunn. Han kaller denne formen for maktutøvelse *pastoralmakt* (Foucault, 1982, s. 782). Allment sagt kan både individ og kollektiv bli forstått som instrumenter, objekter og agenter med hensyn til denne formen for makt (Binkley & Cruikshank, 2016, s. 5). Former for makt gir ulike muligheter for motstand mot makten (Aavitsland, 2022, s. 131). Hjemmet for døve hadde i perioden som behandles i dette kapittelet, tilgang til denne pastorale formen for maktutøvelse gjennom Conrad Bonnevie-Svendsen som både var prest, generalsekretær og hadde en fremtredende rolle i samfunnet. Ifølge Foucault kan motstand mot maktutøvelse ta flere former, to av disse er motstand mot religiøs maktutøvelse og mot å bli underordnet og fratatt subjektivitet (Foucault, 1982, s. 781). Motstand mot maktutøvelse kommer til uttrykk i relasjoner preget av makt. Motstanden handler ofte om en motstand mot å bli styrt på visse måter og ved hjelp av visse virkemidler (Aavitsland, 2022, s. 132).

Hjemmet for døve og Døvekirken under Den norske kirke var ikke samme organisasjon, men ble ledet av samme person. Hjemmet for døve drev diakonalt arbeid for døve og døvblinde med funksjonsnedsettelse. Dette samarbeidet mellom Døvekirken og Hjemmet for døve var etablert allerede fra starten i 1898 ved at presten Conrad Svendsen både var leder for Hjemmet for døve og hovedprest for Norges døve. Denne ordningen ble videreført gjennom hans sønn Conrad Bonnevie-Svendsen og ga mulighet til å utøve en pastoralmakt helt konkret. Det er en dynamikk her som er interessant å utforske nærmere.

Den tyske okkupasjonsmakten utgjør i perioden 1940–1945 en illegitim makt og utøves av et brutalt styre, representert ved regjeringen Quisling og byråkratiet. Denne politiske maktutøvelsen har en klar startdato og en sluttdato. Okkupasjonen varer fra 9. april 1940 til frigjøringen 8. mai

1945. I årene 1942–1945 leder Quisling regjeringen, han avsettes ved frigjøringen. Det er en regjering og en lovgivende forsamling som styrer landet i unntaksårene, men denne har ikke legitimitet blant majoriteten av borgerne. Kirken er blant de samfunnsinstitusjonene som øver motmakt mot regimet. Som vi skal se, er presten Conrad Bonnevie-Svendsen er en av kirkens representanter i motstandsarbeidet og arbeider strategisk og praktisk for å berge kirken som institusjon.

Kilder og perspektiv

Få historier fra institusjonene er skrevet fra et funksjonshemmingsperspektiv, med vekt på hvordan livet var for den som bodde og levde i institusjonen. Dette gjelder også i internasjonal forskning og handler om at forskningen har vektlagt institusjonshistorie og sjelden hatt tverrfaglig funksjonshemmingsforskning som innramming (Bredberg, 1999, s. 190). Men dette kan også handle om mangel på tilgang til historier om livsvilkår for dem som var underlagt institusjonell omsorg. Spor av levd liv, som fotografier, matlister, klesregistreringer og pedagogiske opplegg, blir da kilder som kan studeres når en ikke har tilgang til personene direkte (Stuckey, 2014). Men vi vet litt om levekårene for beboerne i institusjoner. Bemanningen var lav, utdanningsnivået hos de ansatte likeledes lavt og praksis var preget av det vi i dag vil kalle neglisjering av individuelle behov.

Kapitlet bygger på åpne kilder som avisartikler, årsmeldinger og styreprotokoller med referat fra styremøter i stiftelsen Hjemmet for døve i denne perioden. I tillegg bruker jeg ikke-personsensensitive dokumenter fra Hjemmet for døves historiske arkiv. Jeg kjenner dette arkivet godt fra mitt arbeid med utgangspunkt i Hjemmet for døves historie publisert i antologien *Diakoni og velferdsstat* (Lid, 2018). I arbeidet med dette kapitlet har jeg i tillegg til Hjemmet for døves historiske arkiv også konferert Hjemmefrontmuseets arkiv på Akershus festning, hvor jeg søkte etter opplysninger om Conrad Bonnevie-Svendsens arbeid som døveprest under okkupasjonsårene. Jeg fikk her innblikk i hans arbeid som en av kirkens representanter i motstandsbevegelsen under okkupasjonsårene. Det er imidlertid lite i arkivet om kirken og ingenting om Hjemmet for

døve eller om livsvilkårene for funksjonshemmede under okkupasjonen. I en intervju samtale med Ole Kristian Grimnes i 1973 nevner Bonnevie-Svendsen sin rolle som formann for Oslo menighetspeleiers fellesutvalg, som eide 11 gamle hjem i byen. Svendsen kamuflerte illegale forsyninger som forsyninger til disse gamle hjemmene (Grimnes, 1973).

Det historiske arkivet til Hjemmet for døve inneholder relativt lite når det gjelder livet til beboerne og de som var under Hjemmet for døves omsorg. Jeg inkluderer derfor materiale fra avisartikler som presenterer Hjemmet for døves arbeid i tekst og bilder. Stiftelsens leder Conrad Bonnevie-Svendsen brukte pressen aktivt. Avisomtalen var viktig for å få gjort stiftelsens arbeid kjent bredt og dermed øke mulighetene til å få økonomiske gaver til støtte for arbeidet, som i stor grad nettopp var finansiert av gaver. Under okkupasjonsårene ble det ført oversikt over matrasjoner og klær. Dette kan ha å gjøre med at ressursene var begrenset, og at man faktisk fikk rasjoneringskort og rasjonert kvote på enkelte grunnleggende viktige matvarer som sukker, smør og korn. Det finnes to arkivstykker som har navnet Klæbok og Bekledningsbok. Den ene er fra 1938–1939, og den andre dekker årene fra 1940 til 1945.

Det kan tenkes at denne registreringen enten var tenkt brukt eller ble brukt for å be om refusjon fra den enkelte beboers hjemkommune. Oppføringene virker imidlertid noe usystematisk og tilfeldig ført. En protokoll i arkivet gir oversikt over matrasjoner. Denne protokollen gir også oversikt over oppfølging fra behandlende sykehus og lege, og etter hvert også diagnose. Dette kan ha å gjøre med at matrasjonene etter hvert som det ble mangel på matvarer, ble begrunnet i medisinske diagnoser. Siden denne type informasjon er personsensitiv, har jeg ikke gått inn i dette materialet. Stiftelsen Hjemmet for døve er unik i Norge og derfor ikke mulig å anonymisere. Som forsker kan man ha tilgang til et materiale og innsyn i en virksomhet, uten at dette gir mulighet til å sitere direkte fra arkivmaterialet fordi dette er personsensitivt (Asdal & Reinertsen, 2020).

Forskningsetikken setter grenser for hvilket materiale forskeren har tilgang til. GDPR setter grenser for behandling av personopplysninger. Det betyr at arkivmaterialet fra den perioden jeg er interessert i her, er klausulert. Det historiske arkivet til Hjemmet for døve dekker perioden

fra 1895 og frem til digitaliseringen tidlig på 2000-tallet. Dette arkivet, som er et privatarkiv, har holdt til i kjelleren til Stiftelsen Signo på Nordstrand frem til sommeren 2021 da det ble overført til Misjons- og diakoniarkivet ved VID vitenskapelige høyskole, Campus Oslo på Vinderen. Åpne kilder som avisartikler, som det er en del av i dette arkivet, gir interessant informasjon om måten døve funksjonshemmede ble presentert på i offentligheten, også av dem som hadde som sin oppgave å legge til rette for gode levekår for disse borgerne. Artikkene er publisert i riksaviser som *Aftenposten* og *Morgenposten* og i lokale aviser i Vestfold.

Trekk ved perioden 1930-1945

Perioden kapittelet omhandler er avgrenset til årene 1930-1945. Disse årene var preget av rasehygienisk tenkning (NOU 2016: 17). Hjemmet for døve erfarer konsekvensene av økende segregering av funksjonshemmede og får behov for et sted som ligger utenfor Oslo. Perioden preges også internasjonalt av etablering av institusjoner for konkrete målgrupper som døve, åndssvake, epileptikere og reisende, flere av disse drevet av diakonale og filantropiske organisasjoner og stiftelser (Stiker, 1999). De siste fem årene av perioden er okkupasjonsårene hvor den negative holdningen til funksjonshemmede og døve blir til praktisk politikk i det tyske naziregimets utryddelsesprogram.

I Nazi-Tyskland iverksatte innenriksministeriet i 1939 en registrering av alle mentalsykehus og pleieanstalter (Friedlander, 1997, s. 93). Denne registreringen, som både omfattet offentlige, private og diakonale institusjoner, var utgangspunktet for eutanasi-programmet T-4 som gikk ut på å ta livet av mange barn og voksne med funksjonsnedsettelse og psykisk sykdom Grue og Heiberg, 2006. I Russland ble psykisk syke og barn og voksne med funksjonsnedsettelse samlet og drept av den tyske okkupasjonsmakten i 1941 uten støtte i juridisk og byråkratisk praksis (Friedlander, 1997, s. 89). Det er ikke noe som tyder på at en liknende registrering eller massedrap ble iverksatt i Norge.

Det er lite forskning om hva naziregimets okkupasjon betydde for den institusjonelle og diakonale funksjonshemmingsomsorgen i Norge. Institusjonsomsorgen og den kristne diakonien utgjorde en motmakt

med tanke på menneskesyn og verdsetting ved å etablere muligheter for opplæring og arbeid for døve og funksjonshemmede. Studier viser imidlertid også at Hjemmet for døve i en viss grad tilpasset seg tidens eugeniske tenkning ved språkbruk og ved å etablere en avsidesliggende institusjon for dem som ikke passet inn (Grue, 2018; Lid, 2018). Denne institusjonen fikk form av en arbeidsgård og arbeidsleir og ble etablert i 1931 i Andebu kommune, Vestfold. Retorikken som ble brukt for å samle inn penger til dette formålet, er i tråd med tidens stigmatiserende og negative syn på døve og åndssvake.

Samtidig var dette i en periode hvor et medisinsk kunnskapsregime hadde erstattet det pedagogiske, noe som innebar et skifte fra et mer optimistisk perspektiv med vekt på utviklingsmuligheter til et mer pessimistisk perspektiv med vekt på stagnasjon og passivitet (Simonsen, 2003). I Hjemmet for døve kom denne endringen til uttrykk i form av arbeidsgården på Sukke, som ble etablert som et segregert tilbud for disse, hovedsakelig mennene.

På tysk ble begrepet «livsuverdige liv» (*Lebensunwertige lebens*) brukt om personer med funksjonsnedsettelse som man anså at det ikke var håp for. Dette kunne dreie seg både om barn, voksne og eldre (Binding & Hoche, 1920). Tanken om at noen liv ikke er leveverdige, er kjent også i norsk kontekst, og også her var det leger som argumenterte for å starte et eutanasi-program i Norge (Stien, 2015, s. 1762). Argumentasjonen liknet på den i Tyskland, nemlig å befri personen fra smerter og et liv uten mening, skåne pårørende, spare samfunnet for økonomiske utgifter og få plass til flere i institusjonene. Ideen om at det er barmhjertig å ta livet av personer som antas å leve liv uten mening og med smerter, var rådende innenfor denne ideologien. Et eutanasi-program ble aldri en realitet i Norge, og ifølge Stien (2015) kan dette skyldes at norske NS-leger ikke støttet forslaget. NS-legene som ble spurt, var ikke uenige i at en stor andel, omkring 10 % av Norges befolkning kunne karakteriseres som «mindreverdige», men sterilisering, altså negativ eugenikk, ble sett på som en bedre løsning enn dødshjelp, altså eutanasi (Stien, 2015, s. 1762–1763).

Den tyske okkupasjonsmaktens administrasjon ble etablert ganske raskt etter maktovertakelsen i april 1940 (Haave, 2007). Quislings andre

regjering tok over makten i 1942, og arbeidet for å få vedtatt en lov om svangerskapsavbrytelse for å regulere reproduksjonen. 7. januar 1943 ble Lov til vern om folkeætten vedtatt (Haave, 1994, s. 129). I denne loven om svangerskapsavbrytelse og i forskriftene til loven ble det presisert hvilke arvelige sykdommer og defekter hos en av foreldrene «som skulle betinge svangerskapsavbrudd:

- a. Åndssvakhet og evnesvakhet
- b. Svære former av psykopati, særlig hos asosiale individer
- c. Svær form av alkoholisme
- d. Schizofreni e Epilepsi
- f. St. Veitsdans
- g. Blindhet
- h. Døvhhet
- i. Svære former av legemlige misdannelser
- j. Alvorligere former av annen sykdom eller defekttilstand enn ovenfor nevnt.» (Giæver, 2005, s. 3475)

Både døvhhet, blindhet, åndssvakhet og epilepsi var grunner for svangerskapsavbrytelse. Loven ga myndighetene vide fullmakter, men ble i mindre grad brukt i den korte tidsperioden den virket (Giæver, 2005). Døvhhet var blant de tilstandene som var arvelige, dette var også en grunn til å forhindre at døve fikk anledning til å få barn og dermed familieliv (Haave, 2007). I en eugenisk logikk skal folkets kropp være sunn og sterk og frisk. Den som ikke passer inn, blir sett på som uegnet (unfit) til å bringe slekten videre. Dette er en tenkning man kan se praktisert i mange vestlige stater i tiden fra 1910–1960, og noen ganger også senere enn dette.

Denne lovteksten indikerer et syn på døve som mindre verd enn andre samfunnsborgere. Det var ikke ønsket at personer som var døve skulle få egne barn, som da risikerte å videreføre en nedarvet døvhhet. Hjemmet for døve hadde et mer positivt syn på døve, men samtidig etablerte stiftelsen en boform både på Nordstrand og i Andebu som var i samsvar med samtidens syn på disse borgerne som ikke likeverdige i praksis, med henblikk på like muligheter til å leve gode liv. Ved at det ble etablert en

arbeidsskoloni for døve menn, ble disse forhindret fra vanlig samliv, og slik kan dette ses på som en form for negativ eugenikk (Lid, 2018, s. 47; Søybye, 2010, s. 491). En steriliseringslov som åpnet for tvangssterilisering, ble vedtatt av Det norske Storting i 1934, både internering og sterilisering ble brukt for å regulere tilgang til å kunne leve frie familieliv (Brustad et al., 2017, s. 22). Internering og segregering ble sett som et bedre virkemiddel enn sterilisering (Haave, 1994, s. 27).

Den eugenisk pregede tenkningen vant innpass i vestlige samfunn fra forrige århundreskifte og frem mot naziregimet, da den eugeniske tenkningen ble konkret og praktisk politikk. Det kan være en beskyttelse mot rasehygienens at Hjemmet for døve var tett forbundet med kirke og indremisjon, fordi disse miljøene var kritiske til den eugeniske tenkningen (Giæver, 2005). De fleste kristne var på denne tiden abortmotstandere. I arbeidet med å gi døve muligheter til å leve gode liv, ser vi likevel begrensninger i form av lave forventninger til hvilke livsmuligheter døve og døvblinde personer kunne ha. Gjennom segregeringen og etableringen av arbeidsgården legges det til rette for en sosial, negativ eugenikk fordi døve personer med funksjonsnedsettelse ikke ble gitt mulighet til å leve vanlige liv i lokalsamfunn og nabolag. Arbeidsgården er et eksempel på ekskludering i form av bosted, tilgang til hverdagsliv, klær, mat, og livsinnhold (Lid, 2018).

Det er kun få beretninger om døve som har et familieliv innenfor rammen av stiftelsens praksis; i en artikkel fra *Arbeiderbladet* fortelles det at det er noen få døve ektepar ved hjemmet som har egne små leiligheter, og at det er fem døve kvinner på Sukke gård (Kristiansen, 1938). Døve ble behandlet som annerledes, som barn, og som umyndige var det ikke innenfor rekkevidde å etablere forhold og familie eller gå inn i vanlig lønnet arbeid.

Etablering av arbeidsgård

Mot slutten av 1920-tallet hadde virksomheten ved Hjemmet for døve vokst og ledelsen så behov for et sted som kunne gi «plass for sådanne døve, som det er vanskelig å ha i et så tettbygd strøk, som hjemmet på Nordstrand ligger i.» (Svendsen, 1932, s. 158). Sitatet er fra Det norske

lutherske indremisjonsselskaps årbok for 1929–1931 og er ført i pennen av Conrad Svendsen, leder og stifter av Hjemmet for døve. Hjemmet for døve gikk da til innkjøp av en Sukke gård i Andebu i Vestfold til dette formålet.

Conrad Bonnevie-Svendsen var, sammen med sin far, sentral da Andebu gård ble kjøpt i og etablert som arbeidshjem (koloni) for døve, det var han som fikk fullmakt fra styret til å gjennomføre kjøpet. Hovedmotivasjonen var å skaffe et sted for de som ikke passet inn i det etter hvert borgerlige nabolaget på Nordstrand der Hjemmet for døve hadde sin virksomhet. Vi ser imidlertid av Wisløffs betenkning gjengitt nedenfor at det var tvil i styret om målgruppen var tilstrekkelig arbeidsfør til å kunne bidra til driften av gården. Etableringen av en arbeidsgård i Andebu kan, som jeg har vist, forstås som en styrking av den segregerte praksisen som kjennetegnet denne tidens omsorg for funksjonshemmede. Gården ble kjøpt av stiftelse Hjemmet for døve i 1931. I referat fra styremøtet torsdag 15. oktober på sogneprest Wisløffs kontor kan vi lese følgende betenkning fra Wisløff:

I forbindelse med den av prestene Svendsens foreslåtte store utvidelse av «Døvehjemmet» med innkjøp av gården Sukke i Andebu ønsker styrets medlem Wisløff å uttale at han med glede stemmer for dette kjøp, som han finner økonomisk forsvarlig og skikket for et noget større anlegg til hjelp for de døve under forutsetning av at der er behov for et arbeidshjem på såpass mange arbeidsføre døve at en stor eiendom kan utnyttes rationelt. Skulde behovet imidlertid nærmest og mest sikte på blinde døve og arbeidsudyktige individer vil han måtte fraråde kjøp av en så stor eiendom, som dessuten ved sin spredte bebyggelse vil være meget utjenlig. (Forhandlingsprotokoll for Komiteen for Hjemmet for døve på Nordstrand ved Kristiania 5. april 1898–25. august 1965, s. 99)

Det er interessant å se vurderingen som et av styrets medlemmer her legger for dagen. Styret går videre og undersøker om det finnes noen aktuelle steder å kjøpe i nærheten av Nordstrand (s. 100), noe som tyder på at målgruppen ikke var helt avklart. I styremøte 12 dager senere, 27. oktober 1931 beslutter styret å kjøpe gården Sukke «etter at flere andre eiendommer siden siste møte var besikket, men ingen av disse funnet skikket. Det

besluttedes enstemmig å gå til kjøp av Sukke» (s. 101). Naboeiendommen ble besluttet kjøpt i 1934, på styremøte 3. mai 1934 (s. 107).

Styret holder få møter i okkupasjonsårene, og det er ikke referanser i styreprotokollen til hendelser relatert til okkupasjonen. Den viktigste saken er behandlingen av forbindelsen mellom Hjemmet for døve og Det norske lutherske indremisjonsselskapet, som blir opphevet i styremøtet 28. oktober 1941. Motivasjonen for å ønske å skille lag med indremisjonsselskapet, formulert av prestene Svendsen og Bonnevie-Svendsen, var at det kirkelige døvearbeidet krevde en faglig spesialisering, og at Hjemmet for døve var blitt en «kristelig-social institusjon» mer enn «en missionsanstalt og hjem for eldre og hjelpeløse døve» (C. Svendsen & C. B. Svendsen, 1938). En viktig begrunnelse for å bryte forbindelsen er økonomisk, formulert på denne måten av prestene Svendsen: «Så stort som Hjemmet nu er vokset sig – ved sin egen naturlige vekst, og de midler som er skaffet tilveie nettopp til dette formål – vil det være det naturlige og riktige at det fremtreder overfor offentligheten som en selvstendig institusjon» (C. Svendsen & C. B. Svendsen, 1938).

Conrad Bonnevie-Svendsen deltar ikke på møtet 5. april 1945, han er på dette tidspunkt i Sverige på grunn av risiko for å bli tatt av okkupasjonsmakten. Neste styremøte avholdes 12. april 1946, og i perioden 25. juni–5. november var han medlem av Gerhardsens samlingsregjering som konsultativ statsråd for kirkesaker. Dette betyr at Conrad Bonnevie-Svendsen trolig har prioritert det kirkelige arbeidet høyere enn arbeidet som styreleder for Hjemmet for døve. Den anseelsen Bonnevie-Svendsen fikk på grunn av sitt virke i okkupasjonsårene, kan ha bidratt til å styrke stiftelsens anseelse i samfunnet.

Kontrovers med Norges døveforbund

Helmer Moe fra Trondheim var forbundsleder for Norges Døveforbund fra 1934 til 1946, da Wilhelm Schrøder fra Oslo tok over vervet. Hjemmet for døve beskrev sin målgruppe som «ulykkelige døve – de som foruten døvheten har andre plager som blindhet, vanførhet, vanskelig sinn, eller de som er lite begavet» (Årsmelding 1945, s. 1). I datidens offentlighet, der vi finner økonomiske argumenter for negativ eugenikk, ser vi

også at organisasjoner som arbeider med utsatte grupper, vektlegger at personene ble i stand til å klare å forsørge seg selv etter et opphold ved organisasjonens institusjoner. Vi ser denne argumentasjonen hos Norsk misjon blant hjemløse (Lid, 2018; Søyby, 2010). Gården på Sukke blir ofte referert til som en arbeidsgård. Vi skal her se nærmere på hva som ligger i fenomenet arbeidsgård. De som ikke kunne finne seg arbeid innenfor de tradisjonelle s-yrkene som døve ofte ble henvist til, skredder, sydame, snekker og skomaker, kunne bidra til fellesskapet gjennom arbeid på gård. Det var også en forventning om at arbeidet på gården skulle bidra til å styrke økonomien.

Arbeidsgården på Andebu er omtalt i en rekke avisartikler og reportasjer. Det gjennomgående perspektivet er at stiftelsens arbeid står i sentrum. Familien Svendsens menn som er ansatt i stiftelsen, betegnes som dyktige prester som ofrer seg for de døve som «er barn, tross skjegg og grånende hår» (*Aftenposten*, 7. mai 1932). En stor reportasje i *Morgenposten* 18. mai 1934 beskriver arbeidet på gården sett fra perspektivet til stiftelsen Hjemmet for døve (*Morgenposten*, 18. mai 1934). Det er bilde av alle tre ledere i stiftelsen, Conrad Svendsen, Conrad Bonnevie-Svendsen og Eystein Svendsen, også sønn av Conrad Svendsen og på dette tidspunktet leder for arbeidsgården på Andebu. Journalisten spør hvordan de døve er når de kommer til gården, og leseren får vite at «[M]ange av dem er svært late av seg. De har lite lyst til å arbeide, men når et halvt års tid er gått, er de fornøide over å få lov til å arbeide» (*Morgenposten*, 18. mai 1934). Døve som kommer til gården, er altså late og må lære å arbeide. Det fremgår ikke av reportasjen om beboerne får lønn, eller om det er stiftelsen som får inntektene av deres arbeidsinnsats.

Helmer Moe, forbundsleder i Døveforbundet, kritiserer i et leserinnlegg i *Morgenposten* 4. juni 1934 de holdninger til døve som Hjemmet for døve frembærer. Bakgrunnen er den nevnte artikkelen om Hjemmet for døve på Andebu 18. mai, og det narrative om at døve er late, som etableres i artikkelen. Dette er i en tid hvor fysisk kroppsarbeid var det vanlige, og man var nødt til å arbeide for å forsørge seg selv.

Helmer Moe var den første døve leder for Døveforbundet og dermed en foregangsmann i døves egen organisasjon. I det nevnte innlegget i *Morgenposten* beskriver han hvordan døve i liten grad har fått anledning

til å lære på linje med andre, og at de derfor ikke er late, men ikke har hatt tilgang til den samme opplæring, innsikt og trening som sine medborgere. Han etterlyser bedre utdanningsmuligheter for døve, mer konkret et tilbud om fagskoleutdanning. Helmer Moe kommer utenfra den diakonale konteksten og representerer ikke pastoral makt. Som leder for Norges døveforbund og selv døv utgjør han i stedet en korrigerende motmakt, counter-conduct, mot Hjemmet for døves fremstillinger av døve i media. Maktens dynamikk kommer til uttrykk på måter å styre andre, men også seg selv på (Aavitsland, 2022, s.131). Gjennom motstanden formulert i innlegget i *Morgenposten* hevder Moe sin rett som døv til å lede seg selv på en annen måte.

Kritikken fra Moe, lest i lys av Foucault er da en kritikk mot måten Hjemmet for døve utøver makt på overfor døve beboere på Sukke gård, og i offentligheten gjennom medias reportasje. Ved å fremstille døve menn som late støtter stiftelsen samtidens negative syn på funksjonshemmede. Samtidig fremhever Hjemmet for døve sitt eget arbeid, som kan bidra til å forvandle den som er en byrde for samfunnet, til å bli en som yter til fellesskapet gjennom sitt arbeid på gården. I et slik narrativ fremstår den døve ikke som et subjekt, men som en som må underordnes andres ledelse, andres *conduct*. Moe yter i sitt innlegg motstand mot denne måten ikke-døve, altså hørende ledere ved den diakonale institusjonen, fremstiller døve gårdsarbeidere på.

I avisartiklene er det Hjemmet for døve som er den som er beretningens helt ved å få den late døve til å arbeide etter et halvt års tilvenning til det kroppslige arbeidet. Moe, som er leder av en egenorganiseringsbevegelse til forskjell fra Hjemmet for døve, som er en diakonal institusjon, beskriver døve i anerkjennende ordelag og bruker strukturelle forklaringer for å begrunne at døve ikke er i lønnet arbeid på lik linje med hørende voksne menn. Hjemmet for døve er gjennom avisartikkelen opptatt av å få frem sitt eget arbeid mer enn å styrke anerkjennelsen av døve som likeverdige samfunnsborgere. Moe kritiserer stiftelsens makt over døve på gården og i offentligheten gjennom fremstillingen i landsdekkende media.

Bonnevie-Svendsen svarer ikke Moe i avisen, men velger i stedet å sende et privat brev datert 18. juni 1934, hvor han beklager uttalelsen og legger skylden for utsagnet på journalisten: «Jeg påtalte overfor journalisten den

måte han hadde forvrænget min uttalelse om de døve når de kom hit at «de er late» Som De vel forstår har det aldrig været min mening å uttale noget sådant» (Svendsen, 1934). Dette er i seg selv interessant, siden Bonnevie-Svendsen vanligvis er opptatt av å bruke pressen til å få sitt budskap ut til en større allmenhet. En mulig forklaring kan være at Bonnevie-Svendsen ikke har sett seg tjent med at kritikken av pressen kommer ut til allmennheten og journalisten når han velger å svare privat i stedet for offentlig.

Denne tidsperioden, 1930-tallet, var en tid hvor livet til den som ble vurdert å ligge andre til byrde, ble regulert ved for eksempel å måtte bo i kolonier eller på arbeidsgårder (Ben-Moshe, Chapman & Carey, 2014). Denne formen for både oppbevaring og utnyttelse av arbeidskraft fant sted i flere vestlige land, som USA og Danmark. Hjemmet for døve utgjør her ikke en motmakt til det rådende synet på døve og funksjonshemmede. Dermed fremstår driften av arbeidsgården som en støtte til tidens segregerende praksis.

Motmakt mot okkupasjonsstyret

Prester og teologer i Den norske kirke viste stor motstand mot okkupasjonsmakten, samtidig som sentrale kirkeledere i tiden før okkupasjonen hadde gitt uttrykk for antisemittiske holdninger (Nærø, 2021). Eksempler på dette er generalsekretær for Det norske lutherske indremisjonsselskap Johan M. Wisløff og Ole Hallesby, prest, teolog med doktorgrad fra Erlangen i 1909 og formann for Det norske lutherske indremisjonsselskap 1923–1956. Begge gir i skrift og tale uttrykk for teologisk begrunnet kritikk av jøder som ikke vil omvende seg til kristendommen og mer generelt antisemittiske holdninger (Nærø, 2021, s. 43–44). Hallesby gir således i 1934 rosende omtale av Hitlers politikk, men uttrykker bekymring for at den tyske kirke skal underordnes staten (Nærø, 2021, s. 43). Hjemmet for døve er frem til 1941 en del av Det norske lutherske indremisjonsselskapet. Conrad Bonnevie-Svendsen samarbeidet med Hallesby i Koordinasjonskomiteen som omtales nærmere nedenfor. Det var altså tette bånd i 1930-årene mellom Hallesby, Wisløff og Bonnevie-Svendsen.

Conrad Bonnevie-Svendsen (1898–1983) var sønn av Conrad Svendsen (1862–1943) og Hanne Bonnevie (1866–1934). Han ble født samme år som faren etablerte Hjemmet for døve. Bonnevie-Svendsen var utdannet prest og ansatt som hovedprest for døve fra 1933. Han var styreformann for Hjemmet for døve i perioden 1942–1968. I denne perioden var det altså samme person som var både daglig leder og styreleder for stiftelsen og hovedprest for Norges døve. Bonnevie-Svendsen er dermed så tett forbundet med Hjemmet for døve at det kan være vanskelig helt å skille stiftelsen fra personen og presten.

I egenskap av prest var Bonnevie-Svendsen kirkens representant i Koordinasjonskomiteen og i Hjemmefrontens ledelse.² Koordinasjonskomiteen utgjorde den utøvende ledelsen for den sivile motstanden (Voksø, 1994, s. 242). Bonnevie-Svendsen flyktet til Sverige mot slutten av krigen og fikk en ledende posisjon i det kirkelige arbeidet blant nordmenn i landflyktighet. Bonnevie-Svendsen var medlem av Den midlertidige kirkeledelse og hadde som ansvar å bygge opp en hemmelig sambands-tjeneste mellom kirkeledelsen i Oslo og de 645 (650) av landets 699 prester som var fast ansatt i statsstillinger og hadde nedlagt sine statsembeter og brutt med statens kirkestyre, og derfor ikke lenger mottok lønn for sitt arbeid (Norsk biografisk leksikon, bind 1, 1999; Voksø, 1994, s. 257). Som hovedprest for landets døve var Bonnevie-Svendsen underlagt få reiserestriksjoner, noe som gjorde det mulig for ham å holde kontakten med prestene. Det er også dokumentert at Døvekirken i Oslo ble brukt til å gjemme våpen (Marit Vogt-Svendsen, privat korrespondanse).

Bonnevie-Svendsen hadde ikke en statlig funksjon, stillingen var ikke en embetsstilling. det var derfor ikke relevant for ham å nedlegge sitt embete i protest mot statens styre. Det kirkelige døvearbeidet var statlig finansiert, men var ikke å forstå som en embetsstilling på linje med soknepreststillingen. I egenskap av å være prest kunne han yte motstand mot okkupasjonsstyret ved bruk av det Foucault har kalt makten idealform, pastoralmakten. Det var som prest og kirkelig leder

² Om forholdet mellom Koordinasjonskomiteen og Hjemmefrontens ledelse, se Voksø, 1994, s. 408 og s. 427.

Bonnevie-Svendsen gjennom sin reisevirksomhet bidro til å opprettholde kirken som institusjon i Norge under okkupasjonsårene.

Finansieringen av utbetalingene til prestene som hadde nedlagt sine embeter tok en gruppe forretningsmenn ansvar for, og prestelønninger var populært formål å gi gave til (Voksø, 1994 s. 257). Tross myndighetenes strenge forbud mot økonomisk støtte til forrædersk virksomhet gikk kirkens hjelpeprogram uavbrutt gjennom krigsårene (Voksø, 1994, s. 257). Skyldtes dette en grunnleggende respekt for kirken, eller gikk dette støt-tearbeidet under myndighetens radar fordi det ble utført av en døveprest? Det er mulig at Bonnevie-Svendsens rolle som døveprest ga en form for anonymitet til arbeidet.

Også Norges døveforbund forholdt seg aktivt til okkupasjonen. Døveforbundets blad *Tegn og tale* kom ut i løpet av de fem okkupasjonsårene og var underlagt sensur. Døve i Norge opplevde å være utsatt under okkupasjonen fordi de ikke kunne høre dersom en soldat ropte på dem. Døveforbundet ønsket derfor at norske døve skulle få mulighet til å bruke et hvitt armbind påtrykket teksten DØV, slik tyske døve brukte. Okkupasjonen var imidlertid over før dette tiltaket ble iverksatt (Herland, 2018). I krigens første år ytret døve i Norge et ønske om å kunne få påført ordet DØV i identitetskortet, men få var positive til å bruke armbind for å identifisere seg som døv.

Ambivalens: Kritikken vilkår og fundament

Det kan se ut til at den kirkelige og diakonale virksomheten til Døvekirken og Hjemmet for døve i perioden 1930–1945 representerte både makt og motmakt. Den kirkelige innsatsen som prest i døvekirken er uttrykk for en tydelig motmakt mot okkupasjonsmakten. Her er kanskje den viktigste handlingen Conrad Bonnevie-Svendsen gjør å arbeide for å bevare og styrke kirken som institusjon. Okkupasjonsmakten mangler legitimitet, og det er derfor ikke et radikalt valg å motarbeide den, og det innebærer både risiko og muligheter for innflytelse. Når det gjelder den makten som er representert ved Hjemmet for døve, er det mer ambivalens. Hjemmet ledes av prester som ikke selv har pedagogisk eller helsefaglig utdanning. Samtiden er preget av en nedvurdering av mennesker som ikke er

produktive og kan bidra til samfunnet ved å produsere og arbeide for lønnen. En hovedoppgave for Hjemmet for døve er å gi opplæring til arbeid, men innenfor institusjonens rammer.

Vi kan ikke på dagens verdigrunnlag og politiske trender kritisere personer fra en annen tid for ikke å tenke slik vi mener de burde. Men vi kan vurdere en praksis ut fra samtidens grunnlag og holdninger. Hjemmet for døve blir, som vi har sett, kritisert i samtiden for å bringe videre negative holdninger til døve i samfunnet. Her er det interessemotsetninger som var viktige i mange år fremover, og som er mulig å spore i friksjon og konflikter. Norges døveforbund kjemper for like rettigheter, verdsetting og medborgerskap. Hjemmet for døve er en diakonal, filantropisk organisasjon som trenger pengegaver til å gjøre sitt arbeid, hovedformålet er å hjelpe, og døve defineres som hjelpetrengende.

Den pastorale makt Hjemmet for døve utøver er personifisert i leder og prest Conrad Bonnevie-Svendsen. Det er også som prest han gjør en innsats for å redde kirken fra okkupasjonsmaktens regulerende, men illegitime makt under okkupasjonsårene. Denne innsatsen lykkes, kirken reddes som institusjon, og han selv får en sentral rolle i årene umiddelbart etter krigen, mest prominent som statsråd i overgangsregjeringen. Samtidig er det den samme pastorale makten som brukes når stiftelsen fremmer sitt arbeid i pressen gjennom å bidra til avisartikler som fremstiller døve som hjelpetrengende og late.

Kritikk av denne fremstillingen kommer fra utenfor kirken, fra døves rettighetsorganisasjon, og kritiserer det narrative stiftelsen bygger sitt arbeid på. Hvis døve ikke er hjelpetrengende, har Hjemmet for døve ikke samme betydning og funksjon for å lære døve å bidra til samfunnet. Kritikken kan leses som en korreksjon av mediafremstillingen og er dermed en handling mot makten, en motmakt.

Hjemmet for døve målbærer likevel en implisitt kritikk av samfunnets syn på døve ved å etablere et hjem med opplæring og arbeidsmuligheter. I seg selv er dette anerkjennende handlinger som viser en tro på den enkeltes menneskeverd og livsmuligheter. Denne handlingen kan ha gitt døve en beskyttelse fordi de, i en tid hvor funksjonshemmede ble sett på som en byrde for samfunnet, ble vist frem som arbeidende personer som bidrar til fellesskapet. Samtidig kan fremstillingen av døve som late ha

økt sårbarheten døve og funksjonshemmede opplevde nettopp i denne tidsperioden.

Hovedaktøren i fremstillingen av Sukke gård i offentligheten er stiftelsen selv, Hjemmet for døve og deres ledere. Dermed er det en fare for at arbeidet som vises frem og personene som bor og jobber på arbeidsgården, blir brukt instrumentelt. Det er nettopp dette at døve gjøres til et objekt for stiftelsens arbeid Norges døveforbunds leder Moe kritiserer. Ved å argumentere for at døve møter det vi i dag ville kalle strukturell diskriminering, peker Moe på en annen form for maktutøvelse, selvbestemmelse, hvor den som er døv kan styre seg selv som en myndig borger. Moe foregriper her Foucault. Det er nettopp dette som også Foucault kritiserer, objektiviseringen av den andre (Foucault, 2000, s. 326).

Døvekirken utøver motmakt mot okkupasjonsstyret 1940–1945 gjennom den pastoralmakt Bonnevie-Svendsen har tilgang til som prest for Norges døve i Den norske kirke. Samtidig, og i den lengre tidsperioden 1930–1945, utøves samme form for makt av den diakonale stiftelsen Hjemmet for døve overfor døve beboere ved Sukke gård i Andebu. Mot denne formen for maktutøvelse, som foregår i offentligheten, møter stiftelsen selv kritikk. Kritikken kommer utenfra og retter seg mot nettopp formen for myndighetsutøvelse, hvor døve fremstilles som umyndige objekt for stiftelsens arbeid heller enn som likeverdige personer.

Referanser

- Asdal, K. & Reinertsen, H. (2020). *Hvordan gjøre dokumentanalyse: En praksisorientert metode*. Cappelen Damm Akademisk.
- Binding, K. & Hoche, A. (1920). *Die Freigabe der Vernichtung lebensunwerten Lebens. Ihr Mass und ihre Form*. Meiner Verlag.
- Binkley, S. & Cruikshank, B. (2016). Introduction: Counter-conduct. *Foucault Studies*, 3–6. <https://doi.org/10.22439/fs.voio.5010>
- Bredberg, E. (1999). Writing disability history: Problems, perspectives and sources. *Disability & Society*, 14(2), 189–201. <https://doi.org/10.1080/09687599926262>
- Brustad, J., Lien, L., Rosvoll, M., & Vogt, C. (2017). *Et uønsket folk: Utviklingen av en "sigøynepolitikk" og utryddelsen av norske rom 1915–1956*. Cappelen Damm.
- Chapman, C., Carey, A. C. & Ben-Moshe, L. (2014). Reconsidering confinement: Interlocking locations and logics of incarceration. I L. Ben-Moshe, C. Chapman

- & A. C. Carey (Red.), *Disability incarcerated. Imprisonment and disability in the United State and Canada* (s. 3–24). Palgrave Macmillan.
- Foucault, M. (1982). The subject and power. *Critical Inquiry*, 8(4), 777–795. https://www.jstor.org/stable/1343197?seq=1#metadata_info_tab_contents
- Foucault, M. (1999). *Seksualitetens historie 1. Viljen til viten*. Pax forlag.
- Friedlander, H. (1997). Registering the handicapped in Nazi Germany: A case study. *Jewish Studies*, 11(2), 89–98.
- Giæver, Ø. (2005). Eugenisk indikasjon for abort – en historisk oversikt. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 125(24), 3472–3476.
- Grue, J. (2018). Fremstillinger av døve og døvheter: Tre historiske nedslag. I I. M. Lid (Red.), *Diakoni og velferdsstat: Utvikling av en diakonal praksis i samspill med myndigheter, sivilsamfunn og borgere*. Gyldendal Akademisk.
- Grue, L. and Heiberg, A., 2006. Notes on the History of Normality – Reflections on the Work of Quetelet and Galton. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(4), 232–246. <http://doi.org/10.1080/15017410600608491>
- Herland, H. (2018). *Norges Døveforbund 100 år (1918–2018)*. Norges Døveforbund.
- Haave, P. (2000). *Sterilisering av tatere 1934–1977: En historisk undersøkelse av lov og praksis*. Norges forskningsråd, Området for kultur og samfunn.
- Haave, P. (2007). Sterilization under the swastika: The case of Norway. *International Journal of Mental Health*, 36(1), 45–57. <https://doi.org/10.2753/IMH0020-7411360104>
- Kirkebæk, B. & Hornemann Møller, I. (2020). *Afhægtet: Mennesker med utviklingshandicap og deres levevilkår*. Samfundslitteratur.
- Lid, I. M. (Red.). (2018). *Diakoni og velferdsstat: Utvikling av en diakonal praksis i samspill med myndigheter, sivilsamfunn og borgere*. Gyldendal Akademisk.
- NOU 2016: 17. (2016). På lik linje: Åtte løft for å realisere grunnleggende rettigheter for personer med utviklingshemming. Barne- og likestillingsdepartementet.
- Nærø, A. (2021). Ole Hallesbys politiske tenkning og samfunnskritikk i møte med nazismen. *Teologisk Tidsskrift*, 10(1), 41–61.
- Simonsen, E. (2003). *Vitenskap og profesjonskamp: Opplæring av døve og åndsvake i Norge 1881–1963*. Unipub.
- Svendsen, C. (1932). Hjemmet for døve. I *Det norske lutherske indremisjonsselskap Årbok 1929–1931* (s. 156–158). Indremissionstrykkeriet.
- Stien, R. (2015). Norske NS-leger og deres forhold til euthanasi. *Tidsskrift for Den norske legeförening*, 135(19), 1761–1763. <https://doi.org/10.4045/tidsskr.15.0300>
- Stiker, H.-J. (1999). *A history of disability*. University of Michigan Press.
- Stuckey, Z. (2014). *A rhetoric of remnants*. SUNY pres.
- Søbye, E. (2010). *En mann fra forgangne århundrer: Overlege Johan Scharffenbergs liv og virke 1869–1965: En arkivstudie*. Oktober.
- Voksø, P. (1994). *Kirkeliv og kirkelov. Inntrykk fra 50 års historie*.
- Aavitsland, V. L. (2022). *Conditioned by history. Experience and critique in Foucault's thought* [Doktorgradsavhandling]. De Paul University.

Arkivstykker fra Hjemmet for døves historiske arkiv

Styreprotokoll. Forhandlingsprotokoll for Komiteen for Hjemmet for døve på

Nordstrand ved Kristiania 5. april 1898–25. august 1965, s. 99 (Boks Ab – L 0001). Hjemmet for døve (1945). Årsmelding signert Conr. B. Svendsen, prest for Norges døve. *Aftenposten* 7. mai 1932 Den tause gård i Andebu. Litt om pastor Conrad Svendsens nye hjem for døve ved Tønsberg. signert -dan.

Morgenposten 18. mai, 1934. Sukke: Døvehjemmet i Andebu. Riksarkivet ZA – L 0004.

Moe, H. *Morgenposten*, 15. juni 1934. Sukke: Døvehjemmet i Andebu. Riksarkivet ZA – L 0004.

Svendsen, C. B. Privat brev Helme Moe 18. juni 1934. Riksarkivet Ea L 0001. Brevet mangler signatursiden, jeg antar det er skrevet av Conrad Bonnevie-Svendsen.

Svendsen, C. & Svendsen C. B. (1938). Til styret for Hjemmet for døve». 23. april 1938. Forhandlingsprotokoll. Riksarkivet Ab L 0001.

Kristiansen, K. H. (1938). De tauses gård i Andebu. *Arbeiderbladet* 27. august 1938. Riksarkivet ZA – L 0004.

Klæbok 1938–39.

Bekledningsbok 1940–45.

Arkivstykker fra Hjemmefrontmuseet

Boks HHI 55 Embets- og statstjenestemennene funnet frem av Frode Færøy, PhD.

Notat fra Res Kap Alex Johnson (Uranienborg kirke), 18. januar 1947, omtaler biskopens hyrdebrev 15. januar 1941, samarbeidet med Conrad Bonnevie-Svendsen og Eivind Berggrav, samt Bonnevie-Svendsens flukt til Sverige.

Bilag 5. Uttalelse fra Finansdepartementet.

Grimnes, O. K. (1973). Telefonsamtale med Conrad Bonnevie-Svendsen 27.4.1973.

Andre kilder

Norsk biografisk leksikon bd 1 1999 Torleiv Auestad: Conrad Bonnevie-Svendsen

[https://www.nb.no/items/2e90d8b4c03doe8aeob7fa7c74de792?page=405&searchText=H.%20Hauge:%20obiografi%20\(Svendsen,%20Conrad%20Bonnevie\)%20i%20NBL1,%20bd.%2015,%201966%20Conrad%20bonnevie-Svendsen](https://www.nb.no/items/2e90d8b4c03doe8aeob7fa7c74de792?page=405&searchText=H.%20Hauge:%20obiografi%20(Svendsen,%20Conrad%20Bonnevie)%20i%20NBL1,%20bd.%2015,%201966%20Conrad%20bonnevie-Svendsen)

Marit Vogt Svendsen, privat korrespondanse, 2020 og 2021.